

Respect pentru oameni și cărți

<i>Multumiri</i>	5
<i>Introducere</i>	7
1 Origini	
Mărturiile lingvistice	17
Antropologia fizică	30
Paralele etnice	34
Lexicostatistica	36
2 Primele migrații	
Persia	42
Armenia	50
Coeziunea socială	51
3 În Imperiul Bizantin și în Balcani	
Bizanțul și Grecia	55
Serbia, Bulgaria, Muntenia, Moldova	67
4 Marea șmecherie	
Salvconductele imperiale	75
Noi scrisori de protecție	83
Creșterea încredерii	91
5 Cotitura	
Germania, Austria, Elveția	102
Franța	107
Spania și Portugalia	113
Tările de Jos	117

Respect pentru oameni și cărți

Italia	122
Ungaria și Transilvania	124
Boemia, Polonia-Lituania și Ucraina	127
Scoția și Anglia	129
Scandinavia	138
Imagini și stereotipii	140
Tipare europene	144
6 Strânsoarea lanturilor	
Expulzarea, asimilarea, dezrădăcinarea	148
Deportarea	185
În cadrul Imperiului Otoman	189
Supraviețuirea speciei	194
Slabe pâlpâiri de lumină	201
7 Forțele schimbării	
Percepții noi	208
Influență în muzică	220
Peisaje rurale și peisaje citadine	227
Deszrobirea	239
Noi migrații	242
Conservare și mutație	251
8 Apropierea de Avernus	
„Combaterea neplăcerilor produse de țigani“	262
Holocaustul uitat	271
9 Epoca modernă	
Trecerea frontierelor	287
Chestiuni de politică	292
Populații și grupări	311
Schimbări de limbaj	321
Tradiția schimbării	326
Pelerini și pentecostali	335
Opré, Roma!	339
<i>Bibliografie</i>	344

Pentru aproximativ jumătate din istoria lor există puține mărturii scrise la care se poate apela în încercarea de a călca pe urmele țiganilor. Apoi, odată ce referințele istorice încep într-adevăr să se acumuleze, ele vor veni, în mod invariabil, din afara etniei, și este posibil să fi fost scrise în ignoranță, sub impulsul prejudecăților și al insuficientei înțelegeri.

„Adevărata istorie a rasei țigănești se află în studiul propriu lor limbii“, a declarat un mare savant. În mod incontestabil, studiul limbii români poate dezvălui foarte multe informații despre originea și evoluția limbii însăși. Limita până la care aceasta poate fi echivalată cu originea și evoluția vorbitorilor limbii români este mai mult o chestiune de ordin speculativ și, în cele din urmă, echivalarea nu poate fi luată drept bună. Cu toate acestea, în încercarea de a umple vidul informational inițial va trebui să ne îndreptăm atenția asupra analizei filologice, pentru a putea verifica în ce măsură deductia lingvistică poate fi corectă ceea ce istoria nu a reușit să înregistreze.

Mărturiile lingvistice

Primele mostre de limbă romani – culese probabil în vreo berărie din Sussex – apar relativ târziu, fiind publicate în Anglia în 1547. Abia după câteva secole se va recunoaște adevarata valoare a acestor frânturi, încrucât ele au rămas mult timp ascunse în *Prima carte de introducere în cunoaștere* de Andrew Borde, sub forma unor mostre de „grai egiptean“.

Până în vremea lui Borde, limba avusese tot atâta timp la dispoziție pentru dezvoltare cât separă engleza modernă de limba veche anglo-saxonă, întrucât țiganii și-au părăsit țara de baștină, limba romani nefiind nici pe departe unitară. Chiar și cele câteva expresii de „grai egiptean“, menționate de Borde, indică prezența unor împrumuturi din limbile greacă, slavă și română. În prezent, după o evoluție de peste un mileniu, nu există o variantă standard a limbii romani și nici modele scrise care să stimuleze uniformitatea. În schimb există o multitudine de dialecte (peste 60 numai în Europa) cu un grad însemnat de înrudire între ele, dar adesea reciproc neinteligibile.

Având deci exemple de limbă romani, pentru a ilustra istoria acestei limbi, propun să ne oprim îndeosebi asupra celor mai bune trei studii scrise vreodată despre dialectele individuale. Primul, intitulat *Studii asupra țiganilor*, de Alexandre Paspati, a apărut la Constantinopol în 1870 și debutează cu deja mai sus menționata afirmație, conform căreia „istoria adevărată a rasei țigănești se află în studiul idiomului lor“. Urmează apoi studiul *Dialectul țiganilor din Țara Galilor*, de John Sampson, încununarea unei perseverente activități științifice, publicat în 1926. Al treilea studiu, intitulat *Limbajul țiganului căldărar Johan Dimitri Taikon din Suedia* (1963), a fost elaborat de doi suedezi, O. Gjerdman și E. Ljungberg.

Aceste trei lucrări ne permit să examinăm limba romani în trei puncte geografice extreme ale răspândirii ei în Europa. În același timp, ele reprezintă și trei tipuri importante de vorbitori ai limbii romani. În anii 1850, Paspati a început să își strângă materialul printre țiganii nomazi, de la periferia Constantinopolelui și din partea europeană a Imperiului Otoman. Paspati nu a fost un învățat care s-a izolat de lume: el însuși a subliniat faptul că limba țiganilor trebuie studiată în cort, printre aceștia, și a procedat ca atare, cu timpul devenind și un prieten înțelegător al acestora. Rezultatul s-a concretizat sub forma unei cărți cu valoare perenă, chiar dacă transcrierile

fonetice și etimologiile sunt fluctuante. Interesul este sporit și de importanța regiunii pe care Paspati a cercetat-o, aceasta fiind un întins loc de popas în timpul primei migrații spre vest a țiganilor, care i-a adus pe aceștia pentru prima dată în Europa. Denumirea prescurtată a dialectului înregistrat de el este „varietatea greacă“.

John Sampson și-a strâns materialul pe parcursul a trei decenii, începând din 1894. Bibliotecar al Universității din Liverpool, acesta s-a dovedit a fi în fundul sufletului un poet, un romantic și un răzvrătit. Țiganii l-au primit ca pe unul de-al lor, și în Țara Galilor a înregistrat cu multă dăruire existența unui dialect admirabil alcătuit, care s-a păstrat într-o formă mai puțin alterată decât oricare alt dialect țigănesc din Anglia acelor zile. Țiganii care vorbeau acest dialect l-au moștenit de la strămoșii lor, a căror prezență în Țara Galilor datează aproape din secolul al XVII-lea; ei reprezintă de aceea o populație țigănească de mult stabilită în aceeași țară.

Pe de altă parte, dialectul țiganilor căldărari înregistrat de Gjerdman și Ljungberg în anii 1940 era vorbit de un colon din Suedia, din prima generație, care a trăit și călătorit prin Norvegia, Finlanda, Rusia și în Balcani, prin Polonia, Germania și Franța. Taikon ilustrează astfel tendințele migratoare ale unui grup de romi valahi care s-a remarcat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, atunci când s-a deplasat spre vest, venind din Balcani, din stepele Rusiei și din câmpiiile Ungariei, stârnind la fel de multă agitație ca și strămoșii lor care cu secole înainte pătrunseseră în vestul Europei.

E momentul acum să ne referim în câteva cuvinte și la transcrierea fonetică, întrucât o comparație efectuată între lucrările lui Paspati, Sampson și Gjerdman și Ljungberg ne obligă să ne oprim și asupra problemelor de acest gen. Necazurile apar întrucât, limba romani fiind pentru multă vreme graiul unui popor iletrat, normele de scriere au lipsit cu desăvârșire. Adesea cei care faceau transcrierile au utilizat normele fonetice

ale propriilor limbii materne, acestea diferind considerabil în privința armoniei dintre ortografie și pronunție. Un alfabet pur fonetic precum cel al IPA (Asociația Fonetica Internațională), în care fiecare simbol indică un anumit sunet și nu altul, nu ar permite nici o ambiguitate. Dar, în timp ce un atare alfabet servește în mod admirabil scopului în cadrul unei lucrări de ordin tehnic, acesta face uz de mai multe litere decât cele 26 ale alfabetului latin, iar simbolurile necunoscute îl pot cu ușurință încurca pe cititorul obișnuit. Propun, în acest sens, adoptarea unui compromis, și anume literelor a căror valoare sonoră aproximativă este foarte puțin probabil să fie serios confundată de către cititorul englez sunt lăsate singure, dar pentru anumite sunete transcrise diferit în limbile europene și în engleză chiar, se vor utiliza unele diacritice și combinații speciale de litere. Semnele utilizate pentru aceste cazuri speciale sunt indicate mai jos, în ultima coloană.

<i>Sunetul din cuvântul englezesc</i>	<i>Paspati</i>	<i>Sampson</i>	<i>Gjerdman</i>	<i>Ljungberg</i>
church	tch	č	tš	ć
judge	dj	đ	dž	dź
she	sh	š	š	ś
treasure	z	ž	ž	ź
ink-horn	kh, k	k'	kh	kh
top-hole	ph, p	p'	ph	ph
ant-hill	th, t	t'	tb	tb
loch (pronunție scoțiană)	kh	χ	x	x

(Semnele convenționale din ultima coloană corespund celor adoptate la Congresul Mondial Romani din 1990, cu excepția sunetului dź, în cazul căruia congresul a optat pentru o altă reprezentare grafică).¹ Ultimele remarci de făcut în privință

¹ Titlurile unor lucrări citate în cadrul notelor au utilizat alte semne diacritice pentru redarea sunetelor č, đ, š, ž.

transcrierii fonetice a limbii români sunt acelea că, acolo unde este necesar, vocalele lungi vor fi indicate printr-o linie așezată deasupra vocalei (ā etc.), iar accentul va fi marcat printr-un accent ascuțit deasupra vocalei accentuate, ca în cazul lui é.

Lingvistica comparată furnizează într-adevăr o mare bogăție de informații în legătură cu obârșia dialectelor țigănești, chiar dacă nu oferă nici o garanție în ceea ce privește genealogia țiganilor. Acum 200 de ani s-a înțeles pentru prima dată că limba română trebuie să fie de origine indiană, din cauza asemănărilor dintre vocabularul ei și cel al unor grăiuri indiene. Anii care s-au scurs au adus multe clarificări, deși nu s-a ajuns la certitudini. Întrucât atât de multe lucruri depind de deducția lingvistică, este la fel de oportună trecerea în revistă a tehnicilor lingvisticii comparate, bazate pe toate cele trei aspecte principale ale limbii: sunete, structură și lexic.

La stabilirea afinităților dintre limbi, două dintre cele mai importante indicii sunt: caracterul comun al vocabularului fundamental și asemănarea în ceea ce privește structura gramaticală. Al treilea indiciu îl reprezintă regularitatea corespondenței sunetelor, și anume consistența relațiilor între sunete la cuvintele cu sensuri corespondente în ambele limbi, astfel că, de regulă, un anumit sunet dintr-o limbă devine un alt sunet în cealaltă.

E de la sine înțeles că două limbi strâns înrudite vor avea un număr mare de cuvinte asemănătoare. Cantitatea nu este totuși aspectul principal: importantă este îndeosebi studierea cuvintelor conservatoare cu sens de bază, cel mai puțin probabil de a fi fost împrumutate din altă parte. Aceste elemente conservatoare ale lexicului includ pronumele personale (*eu, tu* etc.), verbe care exprimă activități de bază sau stări (de ex. *a bea, a vedea, a dormi*), adjective desemnând însușiri elementare (de ex. *mic* sau *fierbinte*) sau substantive reprezentând lucruri cu arie mare de răspândire (ex. *apă* sau *om*), părți ale corpului (ex. *păr, cap, nas*) sau rude de sânge (precum *frate, tată, soră*).

În ceea ce privește particularitățile gramaticale, morfologia unei limbi (și anume modificarea cuvintelor individuale prin flexiune sau modificări ale vocalei din rădăcină) este mult mai conservatoare decât sintaxa ei (construcția locuțiunilor și a frazelor). Când dăm peste asemănări de ordin morfologic, de exemplu la declinarea substantivelor sau la conjugarea verbelor, ar fi exagerat să le punem pe seama întâmplării și e foarte puțin probabil (dar nu și imposibil) ca ele să fie rezultat al împrumutului. Nu putem fi mai categorici de atât, întrucât, în ultimă instanță, nu există nimic ce nu poate fi răspândit dincolo de barierele lingvistice.

Dacă la limba romani și la anumite limbi din India aplicăm cele trei teste privind raporturile de evoluție: comunitatea vocabularului de bază, similaritatea structurii gramaticale și regularitatea corespondenței de sunete, toate rezultatele vor sugera o origine unitară.

Următorul tabel reprezintă o moștră a comunității de lexic, pe bază de cuvinte importante, de largă utilizare. (În acest stadiu, doar sanscrită și hindi² sunt citate ca reprezentând limbile din India; urmează a se stabili ulterior care dintre aceste limbi indice are cele mai mari afinități cu limba romani.)

Asemănările dintre sanscrită sau hindi și limba romani în cadrul acestor exemple extrase din vocabularul de bază sunt clare, cu excepția poate a cuvintelor pentru noțiunile de *frate* și *soră*, la care vom reveni mai târziu. Lista ar fi putut fi mult mai lungă. Fiecare din cele trei dialecte romani conține 500 de cuvinte sau mai multe, a căror origine indică poate fi mai ușor recunoscută.

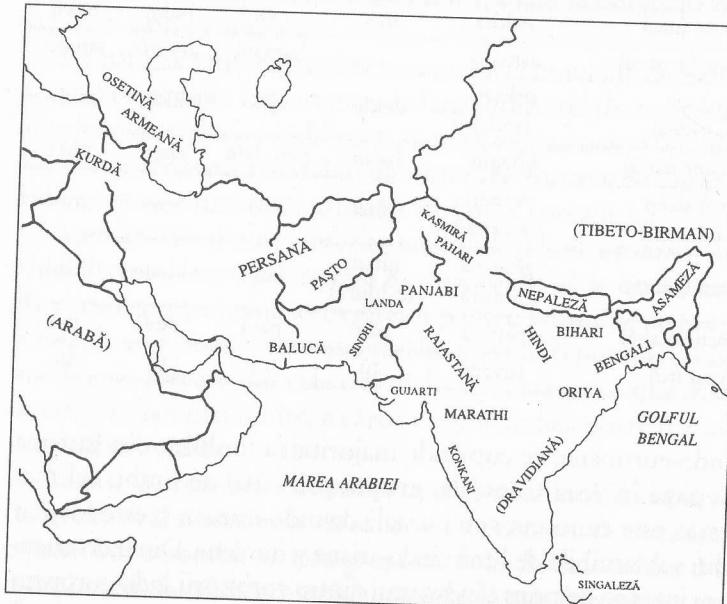
Înainte de a urmări a doua și a treia pistă de indicii – aparatul gramatical și mutațiile de sunet – este necesar să aruncăm o privire de ansamblu asupra grupului de limbi indo-ariane. În cadrul marii familii de limbi cunoscute și sub denumirea de

² În care s și ș sunt, în mare, echivalente cu sh din engleză.

Engleză	Sanscrită	Hindi	Romani		
			dialect	dialect	dialect
			grecesc	galez	căldărar
big (mare)	vaḍra	baṛa	baró	báró	baró
brother (frate)	bhrāṭṛ	bhāī	pral, plal	phal	pral
(to) drink (bea)	píbati (bāuturi)	pī-	pī-	pī-	pē
father (tată)	tāṭa	tāṭ	dat, dad	dad	dad
hair (păr)	vāla	bāl	bal	bal	bal
head (cap)	śīras	sir	śerō, seró	śerō	śerō
hot, warm (cald, fierbinte)	tapta	tattā	tattó	tatō	tatō
I (eu)	máyā (instr.)	main	mē	mē	mē
man (bărbat)	mānuṣa	manuṣya		manúś	manúś
nose (nas)	nakka	nāk	nak	nakh	nakh
our (nostru)	asmāka		hamārā	amaró	amaró
(to) see (a vedea)	dṛkṣati (vede)	dēkh-	dik-	dikh-	dikh-
sister (soră)	bhagini	bahn	pen, ben	phen	phei
(to) sleep (a dormi)	svāpati (doarme)	sōnā	sov-	sov-	sov-
sun (soare)	gharmá (căldură)	gham (căldură)	kam	kham	kham
water (apă)	paníyá	pānī	paní	pānī	pai
you (tu)	tuvām	tū	tu	tū	tu

indo-europene, ce cuprinde majoritatea limbilor din Europa și până în Asia Centrală, grupul principal de limbi, cel mai estic, este cunoscut sub numele de indo-iranian și este format din subfamilii de limbi indo-ariane și iraniene. Din indo-ariani sau inzi s-au desprins cândva unii dintre vorbitorii indo-europeni (păstorii nomazi cunoscuți în istorie sub denumirea de arieni) care, după ce generații la rând au migrat din stepele eurasiatice

spre răsărit, în mileniul II î.C., sau poate mai devreme, au pătruns în nordul subcontinentului indian. Cea mai veche formă de limbă indo-ariană este consemnată în texte sacre ale Vedelor și dintr-unul din dialectele care stau la baza sanscritei din Vede a evoluat sanscrita clasică, cu vasta ei literatură. Această primă perioadă este cunoscută ca indo-ariană veche. Sanscrita clasică a devenit o limbă păstrată în mod artificial, fiind scrisă după canon: în ea nu apar dialecte și nici divergențe de ordin geografic, dezvoltarea cronologică fiind limitată. Perioada indo-ariană mijlocie debutează aproximativ în jurul secolului al VI-lea î.C., când încep să se dezvolte diverse forme populare, reducând unele din dificultățile sanscritei. Aceste limbi prákrit (prákrit = natural, nerafinat), care prezintă într-adevăr deosebiri dialectale, par să fi depășit sanscrita în

Harta 1. Câteva limbi indo-iraniene.
(Limbele non-indo-iraniene sunt citate între paranteze.)

viața de toate zilele, începând cu secolul al V-lea î.C. Totuși, sanscrita a continuat să joace un rol important, similar latinei în Europa, rămânând chiar în zilele noastre una dintre limbile oficiale ale Indiei. Limba prákrit, la rândul ei, a început (în jurul secolului al VI-lea d.C.) să fie depășită de cel mai avansat dintre dialectele indo-arianei medii: apabhraṃśa (cădere, prăbușire). Acest succesor este o limbă cu înveliș prákrit, reglementată însă după modelul exterior al sanscritei; au avut loc modificări în ceea ce privește sunetele, dar cele la nivel de categorii gramaticale și sintaxă au fost mult mai limitate. Avem puține date cu privire la detaliile tranziției de la indo-ariană medie la formele mai vechi ale limbilor moderne, clasificate drept indo-ariană nouă, o tranziție produsă pe parcursul mai multor veacuri, până în jurul anului 1000 d.C., când inovațiile gramaticale se răspândesc din ce în ce mai mult, iar modificările locale devin din ce în ce mai pronunțate. Aceasta înseamnă că, pe tot parcursul respectivei perioade – de altfel deosebit de importantă pentru stabilirea originii și a afinităților limbii români – plutește un val de obscuritate.

Vasta restructurare a indo-arianei, ce caracterizează limba contemporană, a condus la marea varietate de dialecte – câteva sute – care devin apoi principalele limbi utilizate în India, Pakistan, Bangladesh, Nepal și Sri Lanka, fiind vorbite în prezent de peste 650 de emilioane de oameni. Acestea includ îndeosebi:

grupul dardic: kašmiriana

grupul nord-vestic: sindhi, lahndā (sau punjabi de vest)

grupul nordic: pahari de vest, nepaleza

grupul central: punjabī, rājasthānī, gujarati, hindi de vest

grupul de mijloc: hindi de est

grupul estic:bihārī, oriya, bengalī și assameză

grupul sudic: marathī, konkani, goaneză și singhaleză.

Sunt de asemenei utilizate și grupări alternative, iar numărul de limbi din cadrul acestora este considerabil mai mare

decât cel din lista de mai sus. Riscul în cazul clasificării este că se poate crea impresia unor arii lingvistice clar delimitate și autonome, în vreme ce situația este total diferită. și astăzi chiar, limbile vorbite în India amintesc de situația existentă în lumea romanică și slavonă din timpul Evului Mediu, când limbile și dialectele formau un tot organic, contopindu-se imperceptibil, fără hotare ferme și stabile. Aceste hotare au trebuit să aștepte apariția statelor moderne și a limbilor naționale literare (deși există încă o fuzionare la nivel local, în limbajul rustic, de ambele părți ale unei frontiere).

O serie de limbi vorbite pe subcontinentul indian nu aparțin familiei de limbi indo-europene. Cele mai importante dintre acestea sunt limbile dravidiene, din sudul și centrul Indiei și din Sri Lanka (de ex. telugu și tamil), care au supraviețuit din acea Indie în care au pătruns nou-veniții arieni. După unele ipoteze, limba romani se pare că s-ar fi desprins din migrația indo-ariană principală înainte de pătrunderea pe subcontinentul indian. Totuși, sanscrita conține împrumuturi lexicale din dravidiană, care se întindea cândva mult mai la nord, o parte din ele regăsindu-se și în limba romani. De unde rezultă că separarea limbii romani de celelalte limbi indo-ariene a avut loc pe teritoriul indian.

Asemănările dintre morfologia limbii romani și cea a sanscritei sunt imediat vizibile, dacă se compară, de exemplu, terminațiile verbelor, declinarea substantivelor sau sufixelete primite de adjective, de gradele de comparație, de adverbe și de participii. Este, de asemenea, de necontestat faptul că, mai recent, în limba romani, la fel ca și în alte limbi indice moderne, au avut loc o serie de modificări ale sunetelor care separă limba prâkrit de sanscrită. Această legătură cu limbile moderne o demonstrează mai departe numeroasele particularități ale procesului de formare a cuvintelor și ale aparatului grammatical – felul în care au evoluat pronumele personal și cel interrogativ (*kon?* – *cine?*); terminațiile *-o* și *-i* pentru for-

mele masculine și feminine; crearea substantivelor abstrakte prin adăugarea sufixului *-ben* sau *-pen* (de ex. în dialectul român galez *tačo* = adevărat și *tačiben* = adevăr; în dialectul român grecesc: *ćor* = a fura, *ćoribé* = furt); înlocuirea genitivului cu o construcție de tipul „calul patern“ (de ex. adăugarea unei terminații adjetivale la substantivul „tată“ pentru a putea exprima construcția „calul tatălui“: în dialectul căldărarilor *dadéško gras*). Toate aceste caracteristici, cât și altele, confirmă asemănarea cu mai multe dintre limbile indice moderne, indicând în același timp că limba romani datează probabil din vremurile post-sanscritice.

Întrebarea chinuitoare este dacă se poate continua, pentru a focaliza cercetarea și a identifica mai exact regiunea sau poporul din care se trag nomazii vorbitori ai limbii romani, prin stabilirea unei legături certe dintre aceasta și unul din grupurile de limbi menționate anterior. Ajuști la acest punct, din nefericire, lingvistica începe să ne dezamăgească. Deși se poate merge mai departe în încercarea de reconstituire a unei proto-limbi (un strămoș ipotetic al tuturor dialectelor tigănești)³, cum de altfel paleontologia lingvistică a făcut-o în multe alte situații, rămâne un fapt bine cunoscut că încă se știe prea puțin despre apariția dialectelor indiene moderne pentru a putea duce cercetarea dincolo de compararea generală a trăsăturilor evolutive comune, care nu permit însă o suficientă punere de acord, în scopul identificării cu certitudine a limbii cu care limba romani se înrudește cel mai mult.

Căutarea unei atari limbi a dezlănțuit o polemică chiar din momentul descoperirii legăturii limbii romani cu India, cu

³ Sunt două încercări în această direcție, dar efectuate separat: T. Kauffmann: „Explorations in protoGypsy phonology and classification“ referat nepublicat, prezentat cu ocazia Mesei rotunde de analiză a limbilor din Asia de Sud, Austin, Texas, 25–26 mai 1984, și B. Higbie, *Proto-Romanes Phonology* (teză de doctorat), Universitatea Texas, Austin, 1984.

circa două veacuri în urmă. Nimeni nu a propus vreodată drept candidată o limbă din ramura mijlocie, estică sau sudică, dar într-un moment sau altul restul de limbi au fost toate cheamate în ajutor. Argumentele, în cea mai mare parte, se bazează pe fonologie, prin stabilirea unor detalii în sistemul sunetelor conservate de limba romani și de o altă limbă indică, dar reduse sau pierdute într-altele, sau, dimpotrivă, și mai concludent, prin identificarea de mutații de sunete împărtășite și de către altă limbă. Ocazional, sunt invocați și alți factori, precum comparația de paradigmă verbale și pronominale.

În secolul XX au existat două curente de gândire principale. Într-o din tabere se situează partizanii originii nord-vestice sau dardice a limbii romani. Unul dintre aceștia, John Sampson, susține că limba romani își are originea în provinciile nord-vestice, părăsirea acelor ținuturi făcându-se devreme, pe la sfârșitul secolului al IX-lea d.C. În cealaltă tabără, remarcabil reprezentată de Sir Ralph Turner, fost director al Școlii de Studii Orientale și Africane din Londra⁴, se află toți aceia care încearcă să demonstreze că limba romani aparținea inițial grupului central de limbi (reprezentat acum de hindii) cu care împărtășește primele inovații. În ceea ce privește conexiunile exacte în interiorul grupului, Turner subliniază că, la vremea când limba romani s-a separat probabil de grup, diferența dintre dialectele care aveau să devină hindi și rājasthānī, de exemplu, era prea mică pentru ca noi să putem astăzi să scoatem la iveală aceste urme. Dar Turner a fost suficient de sigur pe sine ca să excludă din rândul rudelor apropiate pe „strămoșii limbilor singhaleză, marathī, sindhi, lahndā, punjabi, dardică

⁴ Vezi R. L. Turner, „The position of Romani in Indo-Aryan”, *JGLS* (3), 5 (1926), pp. 145–189; J. Sampson, „Notes on Professor R. L. Turner's «The position of Romani in Indo-Aryan»”, *JGLS* (3), 6 (1927), pp. 57–68; R. E. Turner, „«The position of Romani in Indo-Aryan»: A reply to Dr. J. Sampson”. *JGLS* (3), 6 (1927), pp. 129–138.

și pahari de vest și probabil gujarati și bengali“. Într-adevăr, limba romani prezintă unele trăsături lexicale și fonologice dardice sau nord-vestice, dar Turner explică aceste trăsături ca fiind acumulări ulterioare, rezultat al unei migrații din zona centrală către nord-vest, probabil înainte de anul 250 î.C. O atare migrare explică, de asemenei, și faptul că limba romani a păstrat o serie de sunete care aveau să fie modificate radical în grupul central, dar nu și în cel nord-estic, mai conservator din punct de vedere lingvistic. Șederea în aceste noi ținuturi, continuă argumentația, a durat mai multe veacuri, până ce, în final, cu puțin înainte de secolul al IX-lea d.C., se va produce diaspora țiganilor.⁵ Turner și-a prezentat argumentația în mod convingător, probele sale dând impresia de soliditate, iar în lucrările generale referitoare la țigani apărute ulterior, s-a manifestat tendința adoptării explicite sau implicate a punctului său de vedere, chiar dacă datele menționate de unii adepti ai acestuia variază într-adevăr.

Mai recent însă, acest consens s-a destrămat. Într-adevăr, parcă pentru a sublinia diversitatea de interpretări ce se pot da pe baza aceluiasi set de date, lingvistul american Terrence Kaufmann sugerează că datele de ordin fonologic pot fi cel mai bine explicate prin postularea ideii că proto-țiganii au pătruns în teritoriile iraniene înainte de anul 300 î.C., ca rezultat poate al incursiunilor întreprinse de Alexandru cel Mare în nord-vestul Indiei între anii 327–326 î.C.⁶

⁵ O cercetare amplă asupra polemicii lingvistice o reprezintă studiul lui I. Hancock, „The development of Romani linguistics”, apărut în *Languages and Cultures: Studies in Honor of Edgar C. Polomé*, editat de M. A. Jazaverry și W. Winter, Berlin, 1988, pp. 183–223.

⁶ Kaufmann: „Explorations in protoGypsy”, p. 42. Higgie (*Proto-Romanes Phonology*, pp. 19, 141) indică o dată și mai veche – cca secolul al VI-lea î.C. Rezerve în ceea ce privește datările au fost exprimate de către A. M. Fraser în „Looking into the seeds of time”, lucrare publicată în *Tsiganologische Studien* (1992), nr. 1 & 2, pp. 135–166.